

Д – <http://www.day.kiev.ua/>
 УП, TabloID – <http://www.tabloid.prawda.com.ua>

УДК 811.161.2'373.611

АРГО В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ: СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕНЬ

Борисова О.Е., аспірантка

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Статтю присвячено оглядові стану вивчення аргю в українській мові (основні проблеми, методи і досягнення) й визначено деякі перспективні напрями у контексті сучасних лінгвістичних надбань.

Ключові слова: аргю, жаргон, лексикографія, літературна мова, соціолекти.

Борисова О. Э. АРГО В УКРАИНСКОМ ЯЗЫКЕ: СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ ИССЛЕДОВАНИЙ / Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина, Украина.

Статья посвящена обзору состояния изученности аргю в украинском языке (основные проблемы, методы и достижения) и определены некоторые перспективные направления в контексте современных лингвистических разработок.

Ключевые слова: аргю, жаргон, лексикография, литературный язык, социолекты.

Borysova O. E. ARGOT IN UKRAINIAN LANGUAGE: STATUS AND PROSPECTS OF RESEARCH / V.N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine.

The article is dedicate to the survey of the study of argot in Ukrainian language (the main problems, methods and achievements) and definitely several prospective directions in context modern linguistic achievements.

Key words: argot, slang, lexicography, literary language, social dialects.

Наша мова – це багатовимірне, різнобарвне й неоднозначне явище. Безсумнівним є те, що основне завдання мовознавця полягає не в боротьбі з мовою, а в дослідженні її різноманітності, у тому числі й пластів позалітературних. Живе, неофіційне, невимушене мововживання може нести в собі потужний творчий, сміховий, навіть естетичний заряд. Сьогодні в умовах лібералізації, свободи слова та “розтабуьованості” суспільства стало можливим вивчення обсцентної лексики, аргю, жаргону, сленгу.

Складність дослідження аргю полягає в його постійній рухомості, плинності. Як слушно зауважує О. Молчанова, “щоб бути постійно незрозумілим для третьої особи, аргю змінює, оновлює засоби висловлювання, які поступово знаходять своє відображення у словниках” [18]. Існує так зване загальне аргю – аргю, яке втратило свої шифрувальну та ідентифікаційну функції. Його використовує не одна замкнена група осіб, а всі члени мовного середовища, переслідуючи різну мету. Тепер воно стало зрозумілим для широкого загалу, а частина його елементів змінила статус, перейшовши до розмовно-побутового мовлення, частина може використовуватися як стилістичний засіб.

Актуальність нашої роботи полягає в розширенні кола проблем вивчення аргю та окреслення перспектив майбутнього дослідження і деяких його аспектів.

Наголосимо, що аргю вже були об'єктом спеціальних наукових досліджень. Цією проблемою мовознавці почали цікавитися ще у 40-х рр. XIX ст. Відомий польський письменник Г.Крашевський першим звернув увагу на таємну мову лірників і кобзарів. Він подав короткий опис лірницько-жебрацького аргю і вмістив свою розвідку до часопису “Северная Плепа” [16]. Пізніше, у 80-х рр. XIX ст., виходить низка робіт, присвячена вивченню аргю в Україні. Це, насамперед, праці К. Студинського (псевдонім – Кость Вікторин) [3], В.Боржковського [2] та інших. Згодом до аргю як явища зверталися М.Сумцов [23], О.Горбач [5; 6; 7; 8; 9], Л.Ставицька [19; 20; 21]. Їхні праці становлять багатоаспектне комплексне дослідження аргю із чітко окресленими проблемами. Серед них, зокрема, помітно виділяються такі:

1. Місце соціальних і професійних діалектів у національній мові.

Мовні особливості людини безпосередньо пов'язані з виконуваними нею соціальними ролями, адже в мові так чи так відбивається соціальний статус (місце у суспільстві, професія). Компоненти соціальної характеристики людини відображаються у мові, у її нормативності, а саме у широті вибору слів і виразів, в умінні будувати фразу і добирати влучні засоби для вираження думок, емоцій – різні люди для називання одного і того ж явища послуговуються зовсім різними засобами. Це пов'язано із соціальними особливостями мови людини – “соціальними діалектами” (жаргони, аргю). Усі ці соціальні діалекти різною мірою проникають у загальнонародну мову.

Ось чому питання про місце соціальних і професійних діалектів у національній мові викликало інтерес серед науковців. Так, Й.Дзєндзелівський у праці “Арго волинських лірників” [10] започаткував системний науковий підхід у дослідженні соціолектів сучасної української мови. Аналіз лексичних елементів професійних і корпоративних арго містять такі розвідки О.Горбача, як “Лексика наших картярів і шахістів” [9], “Арго українських вояків” [6] та інші. Праці Л.Ставицької передбачають соціолінгвістичну перспективу у вивченні групових та корпоративних мов щонайменше у трьох аспектах:

- “співвіднесення з парадигмою соціокультурного, духовного та власне мовного існування українського етносу;
- сутнісні реакції у площині мовної ситуації та стратегії комунікативної потужності української мови в сучасній Україні;
- внутрішні ресурси співвіднесення жаргонної лексики з літературним стандартом, розмовною мовою, територіальними діалектами, міським субетнолектом” [20, с. 55].

2. Теоретичні аспекти аргопроблеми: термінологічний апарат, критерії вивчення, співвідношення елементів ланцюга арго-жаргон-сленг.

Як не дивно, але сучасне мовознавство ще не має єдиного погляду на сутність досліджуваного явища, а звідси – і невиробленість загальноприйнятої термінології навіть у позначенні найзагальніших явищ, їх структурних елементів тощо. “Іноді термін “арго” вживається на позначення певного соціального чи професійного відгалуження від загальнонародної мови (наприклад, арго артистів, музикантів, спортсменів, військовослужбовців та ін.), тобто в тому ж значенні, що й термін жаргон. У вужчому розумінні арго — мова “соціального дна” (рекетирів, злодіїв, жебраків, бомжів, картярів-шулерів тощо)” [28, с. 31-32]. Проте слід чітко розрізняти жаргон й арго. На лумку Л. Ставицької, “арго — таємна мова, якою користуються члени закритої групи, низи суспільства, а жаргон — атрибут негерметичної групи, соціальний діалект певної вікової спільноти чи професійної корпорації” [19, с. 23]. Близькість цих понять дозволяє говорити про поплутання їх не тільки у розмовній сфері, але й у науковому обігу. Так, М.Грачов не надає принципового значення диференціації арго і жаргону. Він об’єднує їх під загальним терміном “соціальні діалекти”. А Л. Ставицька вважає, що, на відміну від жаргону, арго “позбавлене пейоративного, зневажливого значення” [19, с. 22].

Арго також істотно відрізняється від сленгу. Так, виникнення арго традиційно пов’язують з добою феодалізму, коли існували замкнені цехи, або корпорації ремісників, бродячих торговців, жебраків та ін. Вони створювали спеціальні мовні коди з метою самозахисту та відокремлення від решти суспільства і збереження своїх професійних таємниць. Як відзначає М. Гордійчук, “досить значний вплив на організацію соціально замкнених корпоративних із своєю спеціальною мовою кобзарських братств на Україні мав виданий Б.Хмельницьким у 1652 р. універсал про утворення музикантського цеху, що призвело до професіоналізації творчості українських “незрячих” мандрівних епічних співців у період розвитку й піднесення ролі Запорізької Січі” [14, с. 50].

Натомість термін “сленг” в україністиці з’явився тільки у середині ХХ ст. Спочатку його фіксували у роботах, присвячених англійській мові. На думку О.Селіванової, “сленг — нелітературна додаткова лексична система, яка представляє паралельну експресивно-оцінну, найчастіше стилістично знижену синонімію позначень загальновідомих понять і належить певній соціальній субкультурі; різновид соціолекту — соціально маркованої лексики певної суспільної групи (професійної, вікової й ін.) у межах національної мови. Нерідко сленг має атрибути “молодіжний”, “студентський”, що значно звужує його значення. Сленг не є формою існування мови, оскільки не має власної специфіки фонетичного та граматичного рівнів і ґрунтується на закономірностях національної мови” [18, с. 560].

Отже, різниця між сленгом й арго полягає в тому, що на відміну від арго — таємної, конспіративної форми існування мови замкнених соціально-професійних груп, — сленг зрозумілий пересічним мовцям, є надбанням відкритих соціально-професійних груп. Він характеризується стилістичною зниженістю, пейоративністю і не виконує функції утаємниченості, умовності, відмежування. Хоча, незважаючи на постійні “суперечки”, чітке розташування цих понять — все ще перспективне завдання.

3. Джерела вивчення арго.

У сучасному українському мовознавстві наявні фактично всі підстави для ретельного й глибокого дослідження арготичних питань. Цьому сприяють, зокрема, достатні й повні джерела. Звернімося до деяких із них.

Монументальна праця О.Горбача “Арго в Україні” розглядає етнографічні, лінгвістичні та літературні джерела (періоду 1870-1950 рр). Крім того, міститься аналіз праць Костя Вікторіна з мови лірників Тернопольщини [3] та В.Боржовського про лірників східного Поділля [2]. Вийшли друком окремі роботи

О.Горбача: “Арго українських лірників” [7], “Арго українських вояків” [6], “Арго українських школярів і студентів” [8].

Огляд арго кримінального середовища містить реєстр праць, серед яких знаходимо “Записки из мертвого дома” (1861 – 1862) Ф.Достоевського [13] та “Słownyk mowy złodziejskiej” А.Курки [29], присвячений мові кримінального середовища у Львові, яка знаходилась під потужним впливом польської мови. У 70-х рр. ХХ ст. Й. Дзензелівський звернувся до теми “таємної мови” волинських лірників [10] та арго волинських кожухарів [11].

З-поміж сучасних досліджень арго виділяються праці Л. Ставицької [2000, 2001, 2005, 2006], що ґрунтуються на найрізноманітніших джерелах, серед яких є бурсацько-семінарський жаргон, твори І.Котляревського, І. Франка, наукові видання, а також засоби масової інформації.

4. Історія лексикографування.

Одним із напрямків дослідження арго стало напрацювання досвіду, методів збору й лексикографування матеріалів. Перші спроби зафіксувати окремі одиниці “таємної мови” датуються ще 80-ми рр. ХІХ ст., коли дослідник К.Студинський (під псевдонімом Кость Вікторин) у 1886 р. опублікував наукову розвідку “Дедовска (жебрацка) мова” [3]. Разом із тим він подав перший словник “лесбійської” мови із 300 слів, які записав у с. Кип’ячі неподалік від Тернополя. Мовознавці, етнографи уклали списки, фіксували у словниках арготизми. Згадаймо В.Гнатюка “Лірники. Лірницькі пісні, молитви, слова, звістки і т. п. про лірників повіту Буцацького” [4], П.Тиханова, який записав від старців з різних районів Чернігівщини і уклав словник старецької мови із шести розділів [25] та ін. Варто зауважити, що до лексикографування зверталися не тільки науковці, але і деякі державні чиновники. Так, поліцейний урядовець А. Курка записав та уклав словник мови карних злочинців [29].

Досить значний внесок у проблему арготизмів зробив О.Горбач. Він зафіксував арго лірників, картярів і шахістів, вояків, школярів і студентів, проступницько-тюремних і вуличних прошарків [5; 6; 7; 8; 9].

У 1977 р. виходить друком наукова розвідка Й.Дзензелівського “Арго волинських лірників”, додатком до якої став словник із 1700 лексем [10].

У часи незалежності України вийшов друком словник Л. Ставицької “Український жаргон: Словник” (2005).

5. Механізми творення нових одиниць.

Не слід уважати арго автономною системою в межах загальнонародної мови. Як слушно зауважує М.Бартоліні, “арго не є незалежною мовою із власними фонетичною та морфо-синтаксичною системами: це сукупність термінів, що мають підкреслене виразно-емоційне забарвлення та можуть взаємодіяти з термінами, що належать до койне” [1, с. 108]. Механізм творення арго детально розглядав О.Горбач у роботі “Арго в Україні”, серед яких найперше виділяє метафору та метонімію. Наприклад, *академія* – торма, *грач* – багатий чоловік, якого хочуть обікрати. Існують різноманітні запозичення з українських діалектів (*жуковина* – перстень), утворення від місцевих назв (*Париж* – Краківський базар у Львові, *Бродвей* – центральна вулиця у Рівному), утворення від власних імен (*адамові сльозки* – горілка), ономапоєю і вигуки (*м’явкати* – жебрати, *шурнути* – вкрати), запозичення з дитячої мови (*гога* – воша), “засекречення”, евфемічні “перекручування” (*замкни свою жузепе бізе* – перестань пердіти), скорочення (*нац* – в’язень, засуджений за приналежність до ОУН). Також науковець виділяє префіксальні (*кулопата* – лопата), суфіксальні (*кучморити* – кусати, *ломоськати* – ламати), метатезні (*цілітний* – цілий) способи творення нових слів. На його думку, “якщо в давніших професійних арго переважають іще “перекручення” та “засекречення”, то нове міське арго виказує опертя головно на переосмисленнях і позичках, зчаста теж уже народньою етимологією спертих на якусь власну лексему” [5, с. 527].

Отже, науковець докладно описав механізми творення арготизмів, виявив словотвірні моделі та визначив мови-продуценти. Цікавим є той факт, що русизми у його роботі зустрічаються подекуди, їх потрібно “видзьобувати” по краплі, натомість після прочитання “Короткого словника жаргонної лексики” Л. Ставицької справляється зовсім протилежне враження.

6. Жаргонові елементи у літературній мові:

- у художньому стилі

Цінним джерелом для дослідження арго стала художня література. Жаргонові елементи найчастіше використовуються для надання експресивності, емоційності тексту. Така лексика допомагає змалювати “колеритного” персонажа, відобразити його соціальну та професійну приналежність, розкрити характер, звички, уподобання, повідомити про його минуле. Таким чином, письменники подають цікавий для мовознавців матеріал мови лірників, сліпців, шахраїв, школярів, вояків, жебраків і т. ін. Дослідженням цієї проблеми займалися Д.Чижевський, Л.Ставицька, О.Тулузакова.

- у публіцистичному стилі.

Засоби масової інформації завжди оперативно реагують на найдрібніші зміни в мові. Як вважає О.Тараненко, “для мовного портрету сучасності характерні такі ознаки: а) масове насичення тексту зниженими й субстандартними одиницями як вияв мовної розкутості й бравади; б) стилістика пародіювання, іронічного висміювання (із залученням стилістично знижених мовних одиниць) того, про що досі прийнято було говорити якщо не в шанобливому, то принаймні в стилістично нейтральному тоні” [24, с. 37]. Отже, найхарактернішим стилістичним явищем, яке спостерігається в мові мас-медіа, є проникнення в неї жаргонізмів, арготизмів, сленгу, елементів розмовної мови. Особливо це стосується публіцистичного стилю, який “з самого початку формується як певний конгломерат розмовного, художнього і наукового стилів” [15, с. 136].

Проблему функціонування арготизмів досліджували Л.Ставицька, І.Онищенко, О.Тараненко, Н.Линник. Вони вивчали різноманітні прояви “таємної мови” у публіцистичних текстах. Так, особливу увагу зосереджували на мовній грі, на семантичних наращениях арготизмів під час використання їх у ЗМІ, а також з’ясовували причини використання жаргонових одиниць.

Безсумнівно, О.Горбач, Л.Ставицька, Й.Дзєндзелівський, А.Трембіцький та ін. зробили величезний внесок у напрацювання теорій і методів дослідження арго.

Заслуги науковців, що заклали основи дослідження соціальних діалектів, методу вивчення, описали аргоодиниці з найрізноманітніших сторін, є неоціненними.

Проте вважаємо за необхідне звернути увагу на таку особливість: усі ці дослідження здійснено у межах “старих” наукових парадигм. Самі ж соціальні діалекти, у тому числі й арго, залишаються ніби осторонь найновіших лінгвістичних досягнень, нових лінгвістичних напрямків. Ось чому вважаємо перспективним в українському мовознавстві можуть бути такі аспекти дослідження арго:

- типи номінації в українському арго;
- арго як соціокультурне явище;
- тяглі і плинні процеси в аргосистемах;
- потенціал арго у поповненні і зміні національної мови: взаємовпливи і взаємоперехресування складників;
- перспективи арго в національних мовах.

Звичайно, цей перелік не вважаємо вичерпним. Але дослідження цих та ін. аспектів уможливить, з одного боку, створення цілісної картини вивчення арго, відобразить його системність, а з іншого – уведе аргодослідження як природній складник сучасної української лінгвістичної науки.

Підсумовуючи, зазначмо, що активізація жаргонних, арготичних елементів є показником важливих зовнішніх, соціокультурних трансформацій та відповідних їм внутрішньолінгвістичних змін. Широка зацікавленість арготизмами, їхня розповсюдженість у мас-медіа, художній літературі відкриває широкі можливості для подальшого ґрунтовного дослідження на всіх рівнях мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бартоліні М. О. Горбач. Українське арго / М. Г. Бартоліні. – Львів: Інститут ім. І. Крип’якевича НАН України, 2006. – 636 с.
2. Боржковский В. Лірники / В. Боржковский // Киевская старина. – 1889. – Т. XI. – С. 653-708.
3. Вікторин Кость. Дедовська (жебрацька) мова / Кость Вікторин // Зоря. – Львів – 1886. – № 13-14. – С. 237-239.
4. Гнатюк В. Лірники. Лірницькі пісні, молитви, слова, звістки і т. п. про лірників повіту Бучацького / В.Гнатюк // Етнографічний збірник. – 1896. – Вип. 2. – С. 1-76.
5. Горбач О. Арго в Україні / О. Горбач. – Львів: Інститут мовознавства ім. І.Крип’якевича НАН України, 2006 (Серія “Діалектологічна скриня”). – 688 с.
6. Горбач О. Арго українських вояків / О.Горбач // Наукові записки Українського вільного університету (НЗУВУ). – Мюнхен, 1963. – Ч. 7. – С. 138-173.
7. Горбач О. Арго українських лірників / О.Горбач // НЗУВУ. – Мюнхен, 1957. – Ч. 1. – С. 5-44.

8. Горбач О. Арго українських школярів та студентів / О.Горбач // НЗУВУ. – Мюнхен, 1966. – С. 3-55.
9. Горбач О. Лексика наших картярів і шахістів / О.Горбач // Вільне слово. – Торонто, 1960. – С. 2-15.
10. Дзензелівський Й. Арго волинських лірників / Й.Дзензелівський // Українське і слов'янське мовознавство: зб. праць. – Українознавча бібліотека НТШ. – Львів, 1996. – Ч. 6. – С. 310-349.
11. Дзензелівський Й. Арго нововижівських кожухарів на Волині / Й.Дзензелівський // Українське і слов'янське мовознавство: зб. праць. – Українознавча бібліотека НТШ. – Львів, 1996. – Ч. 6. – С. 245-285.
12. Дзензелівський Й. Українське і слов'янське мовознавство: зб. праць / Й. Дзензелівський // Наук. тов. ім. Шевченка. – Львів, 1996. – 520 с.
13. Достоевский Ф. Записки из Мертвого дома / Ф.Достоевский. – Красноярск: Красноярское книжное издательство, 1983. – 293 с.
14. Історія української музики: навч. посібник / за ред. М.Гордійчука. – К.: Наук. думка, 1989. – Т. 1. – 448 с.
15. Коваль А. Практична стилістика сучасної української мови / А.Коваль. – К.: Вища шк., 1987. – 351 с.
16. Крашевский Г. Нищие в древней Польше и Украине / Г.Крашевский // Северная Пчела. – 1846. – № 123. – С. 50-74.
17. Молчанова О. Роль та місце арго у сучасній французькій мові [Електронний ресурс] / О.Молчанова // Науковий вісник України. – Режим доступу: <http://visnyk.com.ua/stattya/1593-rol-ta-mistse-argo-u-suchasnij-frantsuzskij-movi.html>.
18. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О.Селіванова. – Полтава: Довкілля – К, 2006. – 716 с.
19. Ставицька Л. Арго, жаргон, сленг: Соц. диференціація укр. мови / Л.Ставицька. – К.: Критика, 2005. – 464 с.
20. Ставицька Л. Проблеми вивчення жаргонної лексики: соціолінгвістичний аспект / Л.Ставицька // Українська мова. – 2001. – №1.
21. Ставицька Л. Український жаргон. Словник: містить близько 4070 слів і понад 700 стійких словосполучень / Л.Ставицька. – К.: Критика, 2005. – 496 с.
22. Студинський К. Лірники / К.Студинський. – Львів: Видання Василя Лукича, 1894.
23. Сумцов М. Українські співці й байкарі / М.Сумцов. – Черкаси, 1917. – 49 с.
24. Тараненко О. Колоквіалізація, субстантизація та вульгаризація як характерні явища стилістики сучасної української мови (з кінця 1980-х рр.) / О.Тараненко // Мовознавство. – 2002. – № 4-5. – С. 34-39.
25. Тиханов П. Черниговские старцы (Псалки и криптоглоссон) / П.Тиханов // Труды Черниговской губернской архивной комиссии 1897-1898. – Чернигов: Типография губернского правления, 1899–1900. – Вып. 2. – С. 65-158.
26. Трембіцький А. Лірницькі пісні та лірники Поділля / А.Трембіцький // Народна творчість та етнографія. – 2003. – № 4. – С. 75-86.
27. Тулузакова О. Актуалізація жаргонної лексики західноукраїнського мовно-літературного варіанта / О. Тулузакова // Наукові праці. Філологія. – 2010. – С. 97-101.
28. Українська мова: Енциклопедія. – 2-ге вид., випр. і доп. – К.: Вид-во “Укр. енцикл.” ім. М.П. Бажана, 2004. – 824 с.
29. Kurka A. Słownik mowy złodziejskiej / A.Kurka. – 2 wyd. – Lwów, 1899. – 55 s.